10.3126/voh.v31i1.53800

नेपाली युवालाई भर्ती पठाउने इस्तिहारको सवाल

मनोज घर्तीमगर
विद्यावारिधि शोधार्थी

सार संक्षेप
नेपाल-अंङ्ग्रेज युद्धका बेला गोर्खाली फौजको नेतृत्व गरेर पश्चिमी क्षेत्रमा अङ्ग्रेजसँग लडिरहेका अमरसिंह थापा र जनरल डेबिट अक्टरलोलीबीच सन् १५ मे १८१५ मा एउटा सम्झौता भयो । दुवै सेनाका कमाण्डरबीच भएको सम्झौतापत्रमा हस्ताक्षर हुँदा त्यस पत्रको पाँचौं धारामा अङ्ग्रेजले ब्रिटिस सेनामा गोर्खालीलाई भर्ती गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको थियो । त्यसपछि भगौडा गोर्खाली सेनालाई समेटेर अंग्रेजले शिरमोर, नुसिरी, मलाउ र कुमाउ बटालियन बनायो । त्यसबेलेलादेखि सुरु भएको भर्ती प्रथा राणकालिन समयमा आउँदा बेसरी झाङ्गियो । राणकालमा गोर्खाली युवालाई इस्तिहार जारी गरेर गाउँगाउँबाट जम्मा गरी भर्ती पठाइएको छ । किन इस्तिहार जारी गरेरै भर्ती पठाइयो होला ? यसको जिज्ञासा मेटाउन यो आलेख तयार गरिएको छ । यो अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धान विधि अन्तर्गत विश्लेषणात्मक र वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरी अध्ययन सम्पन्न गरीएको हो ।

मुख्य शब्दावली : रंगरुट, गल्लावाल, इस्तिहार, बटालियन, उर्दी, रेजिमेन्ट ।

विषय प्रवेश

सुगौली सन्धिपछि अङ्ग्रेजले नेपाल दरबारसँग वैधानिक रुपमै गोर्खा भर्तीको प्रस्ताव राखे । नेपालले सामरिक शक्तिमा दखल पर्ने आशङ्का उठाउँदै सहयोग गरेन । त्यसैले ब्रिटिस दलालहरू लुकीलुकी नेपाल छिर्थे र युवालाई फकाई-फकाई भर्ती गर्न लैजान्थे । सन् १८७७ मा जंगबहादुरको मृत्युपछि रणोद्वीप सिंह सत्तामा आए । ब्रिटिसको दबाबका कारण ब्रिटिस सेनामा भर्ती हुन इच्छुक नेपाली युवालाई रणोद्वीपले अनुमति दिन मञ्जुर गरे (बाँस्कोटा, १९९४:६३) । सन् १८५५ मा रणोद्वीपको हत्यापछि नेपालको श्री ३ तथा प्रधानमन्त्री वीरशमशेर भए । वीरशमशेर प्रधानमन्त्रीको रोलक्रममा थिएनन् । त्यसैले आफ्नो संत्तालाई अङ्ग्रेजबाट मान्यता दिलाउन अङ्ग्रेजले माग गरको कुरा स्वीकार गर्ने रणनीतिमा वीरशमशेर थिए । उनी सकेसम्म अङ्ग्रेजमुखी भएका थिए । सन् १८८५ मा वीरशमशेरले सत्ता बलियो बनाउने कुटनीति र द्रब्यको लोभमा अंङ्ग्रेजले चाहे जति भर्ती गर्ने अनुमति दिए । अङ्ग्रेजका लागि यो अवधि गोर्खा भर्तीका प्रसंगमा स्वर्णकाल नै रह्यो (कार्की,२०००:९२) । यतिबेला गाउँगाउँमा इस्तिहार र सनद जारी गरेर भर्ती जाने चहाना नभएका गोर्खाली युवालाई बेलायती सेनामा पठाइयो ।

अध्ययन विधि

यो अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धान विधि अन्तर्गत विश्लेषणात्मक र वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरी अध्ययन सम्पन्न गरीएको हो । यो अध्ययन तयार पार्न अभिलेख अध्ययनलाई प्राथमिक स्रोतको रुपमा लिइएको छ । जसमा मुख्यगरी भर्ती पठाउन जारी गरिएको सक्लल इस्तिहार अध्ययन गरी सूचना संकलन गरिएको छ । द्वितीय स्रोतको रुपमा पूर्वप्रकाशित पुस्तक, जर्नल, लेखमा भएका तथ्याङ्क एवम् सूचनाको प्रयोग गरी सोको व्याख्या-विश्लेषण गरेर अध्ययन कार्य सम्पन्न गरी सोही अध्ययनको नतिजाको आधारमा यो लेख तयार गरीएको छ ।

तथ्य माथि छलफल

बैधानिक गोर्खा भर्ती

सन् १८७७ मा जंगबहादुरको मृत्युपछि रणोद्विप सिंह नेपालका श्री ३ महाराज प्रधानमन्त्री भए । रणोद्विपले अङ्ग्रेजको दबाब खेप्न सकेनन् । सत्ता बलियो बनाउने कुटनीतिको लोभमा उनले नेपाली युवालाई भर्ती लैजान अनुमति दिए । नेपाल सरकारका तर्फबाट वैधानिक रुपमा अङ्ग्रेजलाई नेपाली युवा भर्ती गर्न दिएको यो नै पहिलो पटक हो । अंङ्ग्रेज कार्यवहाक राजदुत इम्फेबाट ठूलो दबाब भएको कारण रणोद्विप सिंहले स्वेच्छाले अङ्ग्रेज सेनामा जान चहानलेलाई रोकटोक नगर्ने निश्चय गरी विभिन्नि जिल्लाका बडाहाकिमहरुलाई तदअनुरुपको निर्देशन जारी गरे (के.सी.,२००५:७०) । त्यसपछि धनकुटा, इलमा र काठमाडौंमा समेत रङरुटहरु बटुलियो ।

सन् १८७९ जनवरीको पहिलो हप्तासम्म नेपाल दरबारले नेपास्थित अङ्ग्रेज रेसिडेन्टलाई दिएको जानकारी अनुसार एक सय १५ रङगरुटहरु बटुलिसकिएको थियो (के.सी.,२००५:७०) । यो समयमा अङ्ग्रेज अधिकारीहरुले आफूखुसी भूपू सैनिकको सहयोग लिएर नेपाली युवालाई अंङ्ग्रेज सेनामा भर्ती लैजाने समेत गरेका थिए । रणोद्वीप जसरी पनि अङ्ग्रेज सरकारको मन जित्ने पक्षमा थिए । उनले अङ्ग्रेजको माग बमोजिम नेपाल दरबारबाटै रङरुट बटुल्न नेपाली सैनिकका अधिकारीहरुलाई देशका विभिन्न भागमा खटाएका थिए (के.सी.,२००५:७३) । राणा सरकारले उक्त कार्याका लागि छुटै बजेटको व्यवस्था समेत गरेको थियो । ती अधिकारीहरुलाई १८ देखि २८ वर्ष पुगेको ५ फिटभन्दा बढी उचाइ भएका र ३२ इन्च छाती भएकालाई मात्र छनोट गर्न निर्देशन दिइयो । योसँगै अङ्ग्रेज सेनामा भर्ती हुन रोक नलागएको कुरा जनतालाई जानकारी गराउन निम्नानुसारको इस्तिहार सार्वजनिक रुपमा देशका विभिन्न ठाउँमा पठाइयो ।

> “नेपाल सर्कारबाट ब्रिटिश सर्कारालाई आफ्ना दोस्ती देखाउनाको षातिर यो इस्तिहार जागेर भयो कि तिमीहरु ब्रिटिशका पल्टनमा भर्ती हुनको इच्छा हुन्याले नजिकका हाम्रा नेपाली हाकिंछेउ हाजिर हुनु र मौसफ हाकिंबाट त्यस्तो नोकारी यति तलब यति पेन्सन पाउँछौं भन्याँ इत्यादि व्यहोरा थाहा पाउन्या छैन । ब्रिटिश सर्कारको नोकरीमा भर्ती हुन जान्यालाई हाम्रा सर्कारबाट पूरा इजाजत छ कुनै तहको रोकटोक छैन । जानेहरु देषी सर्कारा नेपाल षुसी हुन्या छन् । ती ज्याथाहरुले रिक्रुट जम्मा गर्न्या अफिसरसँग हाजिर भै निजहरुले दिएका उर्दी बमोजिम गर्न्या गरे । (के.सी.,२००५:७३-७४) ।”

अङ्ग्रेजले सुगौली सन्धि भएदेखि नै गोर्खालीलाई वैधानिक रुपमा भर्ती गर्न राखेको प्रस्तावलाई नेपाल दरबारले नकार्दै आएको थियो । लामो समयको अन्तरालपछि रणोद्वीपको समयमा आएर गोर्खा भर्ती वैधानिक रुपमा सुरु भयो । सरकारले नै भर्ती जानलाई कुनै रोकटोक नहुने उर्दी लगायो । साथै नेपाली सैनिक अधिकारीहरु देशका विभिन्न स्थानमा पठाएर अङ्ग्रेजका खातिर नेपाली युवालाई भर्ती जान बाध्य पारियो ।

गोर्खा भर्तीको स्वर्णकाल

सन् २२ नोभेम्बर १८८५ रणोद्विप सिंहको हत्यापछि वीरशमशेर श्री ३ महाराज एवं प्रधानमन्त्री बने । यिनको प्रधानमन्त्रीत्वकालमा गोर्खा भर्तीको सन्र्दभमा अङ्ग्रेजको लागि स्वर्णकाल बन्यो । रणोद्विपको हत्यापछि वीरशमशेरका लागि सत्ताको संरक्षण गर्ने प्रमुख आधार भनेकै अङ्ग्रेजहरुलाई खुसी पार्नु थियो । ब्रिटिस भारतीय सेनाका कमाण्डर इन चिफ रोबर्टसले पाँच वटा थप गोर्खा बटालियनहरु स्थापना गर्ने र गोर्खा रिक्रुटहरु ब्रिटिस भारतीय सेनामा नपठाएमा भारतमा रहेका वीरशमशेरका विरोधी (जंगखलक) हरुलाई सहयोग गरिने धम्कि दिनका लागि पहल गरे (राठौर, १९९५:७१-७२) ।

अङ्ग्रेजको यस्तो धारणा बुझेपछि वीरशमशेरले एक महिनाभित्रै सात सय रिक्रुटहरु अङ्ग्रेज सेनाका लागि पठाए । यति मात्रै होइन वीरशमशेर अङ्ग्रेजसामू यसरी लम्पसार परेका थिए कि उनले सन् १८८६ को शुरुमै नेपालका सैनिक जवानसमेत ब्रिटिस सेवामा जान सक्ने अनुमति दिए । वीर शमशेरले नेपालका हरेक गाउँबाट तोकिएको संख्यामा रिक्रुटहरु पठाउने उर्दिसमेत जारी गरे । पहिलो लटमा करिब आठ हजार रिक्रुट पठाएकोमा २ हजार दुई सय मात्रै छानिएकोमा वीरशमशेर दुःखी भए । अङ्ग्रेजहरुले गुरुङ र मगरहरु मात्र बढी संख्यामा सेनामा लिने र अरु जातिबाट कम भर्ती लिने भएकाले यस्तो भएको थियो (हुसेन,१९७०:२४६) । वीरशमशेरले सन् १८९२ सम्ममा ७ हजार ६ सय ६२

रिक्रुटहरु ब्रिटिस सेनामा पठाए । जबकि रणोद्विसिंहको ८ वर्षिय शासनकालमा जम्मा १ सय ६६ जना मात्र भर्ती भएका थिए । ५ बटालियन गोर्खा रहेकोमा वीरशमशेरको शासनकालमा १५ बटालियन पुग्नुले वीरशमेशर गोर्खा भर्तीको मामलामा अङ्ग्रेजको इच्छा अनुसार रिक्रुट व्यवस्था गरेका थिए । गा"उका मुखिया, जिम्मुवाल, तालकुदार, सुब्बा, पगरीमार्फत उर्दी जारी गरेर हुलका हुल युवा भर्ती पठाउन थालियो । नजानेलाई कारबाही गर्ने चेतावनी र जानेलाई सरकारका तर्फबाट बाटो खर्च पा"च कम्पनी रुपैंया र घर खर्च २४ मोरु बक्सिस दिने नियम बनाए वीरशमशेरले ।

सुरुमा अङ्ग्रेजले वैधानिक तरिकाले गोर्खाली युवा भर्ती गर्न नेपाल दरबारसँग अनेक प्रस्ताव राखे पनि नेपालले मानेको थिएन । ब्रिटिस सेनाका गोरा अफिसरहरु चोरबाटोबाट थोरै सङ्ख्यामा गोर्खा सैनिक बढाउन क्रियाशील थिए । गाउँ पुगेका गल्लावाललाई स्थानीयले गोर्खेलौरी लगाएर लखेट्दा पनि यो क्रम रोकिएको थिएन । सन् १८८५ मा वीरशमशेर जबरा नेपालको प्रधानमन्त्री भएपछि सत्ताको यो अवरोध पनि सहजै हट्यो । भारतमा उपनिवेश चलाइरहेको अङ्ग्रेजबाट आफ्नो सत्ता खतरामा रहेको आँकलन गर्दै वीरशमशेरले कम्पनी सेनामा नेपाली युवा भर्ती गर्न सक्दो सहयोग गरे । उनले १८८६ फेब्रुअरीमा डोटीबाट पाँच सय, दैलेखबाट चार सय र धनकुटाबाट छ सय ५० गरि एक हजार पाँच सय ५० जना युवा बटुलेर भर्ती पठाएका थिए (के.सी.,२००५:७५) । त्यसपछि अंङ्ग्रेजले धोको पुग्ने गरी नेपाली युवा भर्ती गर्न थाल्यो । उनीभन्दा पछि सन् १९०० मा प्रधानमन्त्री भएका देवशमशेरले पनि अङ्ग्रेज साम्राज्यबाट आफ्नो शासनसत्ता टिकाउन यो क्रमलाई निरन्तरता दिए ।

नेपाली युवालाई भर्ती पठाउने इस्तिहार

सन् १९०१ मा वीरशमेशरको मृत्युपछि नेपाली सत्ताको बागडोर देवशमेशरको हातमा पुग्यो । तर, तीन महिनाभित्रै उनलाइए हटाएर सत्ता हत्याउन सफल चन्द्रशमशेरले गोर्खा भर्तीको नाममा आफ्नै युवालाई विदेश पठाउने कार्य कडाईका साथ लागु गरे । सन् १९०८ सम्म १५ बटालियन रहेकोमा उनको शासनकालमा गोर्खा सैनिकको बटालियन बढेर २० मा पुग्यो । चन्द्रशमशेर अङ्ग्रेजबाट आफ्नो सत्ता खतरामुक्त राख्न उसलाई केही न केही सहयोग गर्न चाहन्थे । यहि मौकामै पहिलो विश्वयुद्ध सुरु भयो । अंङ्ग्रेजले गोर्खा रेजिमेन्टको रङरुट (रिक्रुट) पठाइदिन चन्द्रशमशेरलाई अनुरोध गऱ्यो । अङ्ग्रेजसँग सम्बध सुधारको मौका चुक्न नदिई चन्द्रशमशेरले रङरुट बटुल्न समूह नै बनाएर नेपालका विभिन्न जिल्लामा खटाए ।

गाउँका मुखिया, जिम्मुवाल, तालकुतार, सुब्बा, पगरीर्फत उर्दी जारी गरेर नेपाली युवालाई अङ्ग्रेज सेनामा हुल्न थालियो । नजानेलाई कारबाही गर्ने चेतावनी दिइयो भने जाने युवालाई सरकारका तर्फबाट पाँच रुपैयाँ बक्सिस दिने नियम बनाए चन्द्रशमशेरले । चन्द्र शमशेरका तर्फबाट जाजरकोटी राजा उपेन्द्रबिक्रम शाहलाई अंग्रेज सेनाका लागि रिक्रुट जम्मा गरि पठाउन इस्तिहार जारी गरिएका प्रमाणहरु भेटिएका छन् ।

यसरी गाउँगाउँमा उर्दी जारी गरेर नेपाली युवालाई गोर्खा भर्तीमा पठाउन तत्कालिन समयमा राज्य नै लागेको थियो । त्यो समयमा विश्वयुद्ध चलिरहेको हुँदा कसैले पनि आफ्ना भाइ छोराइलाई भर्ती पठाउन मान्दैनथे । भर्ती जाने युवाहरु नपाइएपछि सरकारीस्तरबाट यसरी उर्दी जारी गरेर भर्ती पठाइएको हो । तत्कालिन सरकारले ब्रिटिस गोर्खा पल्टनमा रिक्रुट भर्ना गर्नलाई थोरै संख्यामा युवाहरु पाइने भएकाले एकै चोटी भर्ती गर्न १२५ जना नघटाई भर्ती गर्नलाई रिक्रुट पठाउन इस्तिहार पठाइएको थियो । इस्तिहारमा रिक्रुट भर्ना गर्ने बारेमा गाउँगाउँका द्वारे, भरी, मुखिया जिम्मावाल, तालुकदार रैयतलाई समेत इस्तिहार पठाउने गरिएको पाइन्छ । भर्ती हुने युवाहरु १८ वर्ष पूरा भई २५ वर्षसम्मको उमेरको उचाईमा ५ फुट २ इन्चभन्दा बढी, छाति ३२ मा नघटेका निरोगी बलिया जवांहरु भर्ना गर्न बन्दोबस्त गर्नू भन्ने इस्तिहारमा उल्लेख गरिएको छ । यति सम्म की भर्ती हुने युवाको उचाई, छाति नाप्ने नापो धागो समेत इस्तिहारसँगै पठाइने गरिन्थ्यो । तत्कालिन राणा शासक नेपाली युवालाई ब्रिटिस सेनाका पठाउन निकै तल्लिन भएर लागेको थियो भन्ने यसबाट प्रष्ट देखिन्छ ।

कमान्डर इन चिफ भीमबहादुर शमशेरले तीनै जाजरकोटी राजा उपेन्द्रबिक्रम शाहलाई १९१४ अगष्ट २२ तारिखमा दोस्रो इस्तिहार पठाएका छन् । इस्तिहारमा भर्ती हुने युवा कम भएकाले एकै चोटी धेरै भर्ती गर्नलाई सरकारले दिने

सुविधाबारे जानकारी दिनु भन्ने उल्लेख गरिएको छ । अहिले भर्ती हुनलाई पोखरा ब्रिटिस क्याम्पमा मरिहत्ते गर्ने हजारौं युवाको लावालस्कर लाग्छ ।

> ...रिक्रुट भर्ती हुन जानेमा घरबाट हिँडेको मितिदेखी भर्ती हुने जग्गामा नपुगेसम्म खान खर्च बापत कम्पनी रु. ५ र भर्ती भयापछि घर खर्च गर्नलाई मोरु २४ रुपैंया एकै पटक पाउने छौं तेस पछि जागिर भै मैह्रामा मैह्रावारी पाई सब कुराको सुविस्ता हुन्याछ सो बुझ्नु...। (बैद्य, र मानन्धर,१९७८:६३-६४ ।

उतिबेला राज्यले कारबाही गर्ने उर्दि जारि गर्दा समेत भर्ती जाने एक सय २५ जना युवा पाउन मुस्किल पर्थ्यो । भर्ती हुने युवा नपाइएपछि राणा सरकारले युवाहरुलाई विभिन्न किसिमका सेवा सुविधा पाउने लोभ लालचा समेत देखाउने गरेको थियो । त्यतिबेला प्रथम विश्वयुद्ध चलेकाले नेपाली युवा भर्ती जान मान्दैनथे । युवाका बाबुआमा पनि छोरोलाई भर्ती लिन आउनेलाई गाउँबाटै लखेट्थे । त्यहि भएर भर्ती हुने युवा पाउन बढो मुस्किल थियो । जति पटक इस्तिहार जारी गर्दा पनि भर्ती हुने युवाहरु नभएपछि तत्कालिन नेपाली सेनाका कमान्डर इन चिफ भीमबहादुर शमशेरले पटकपटक उर्दी जारी गरेका छन् । यसले पनि देखाउँछ तत्कालिन

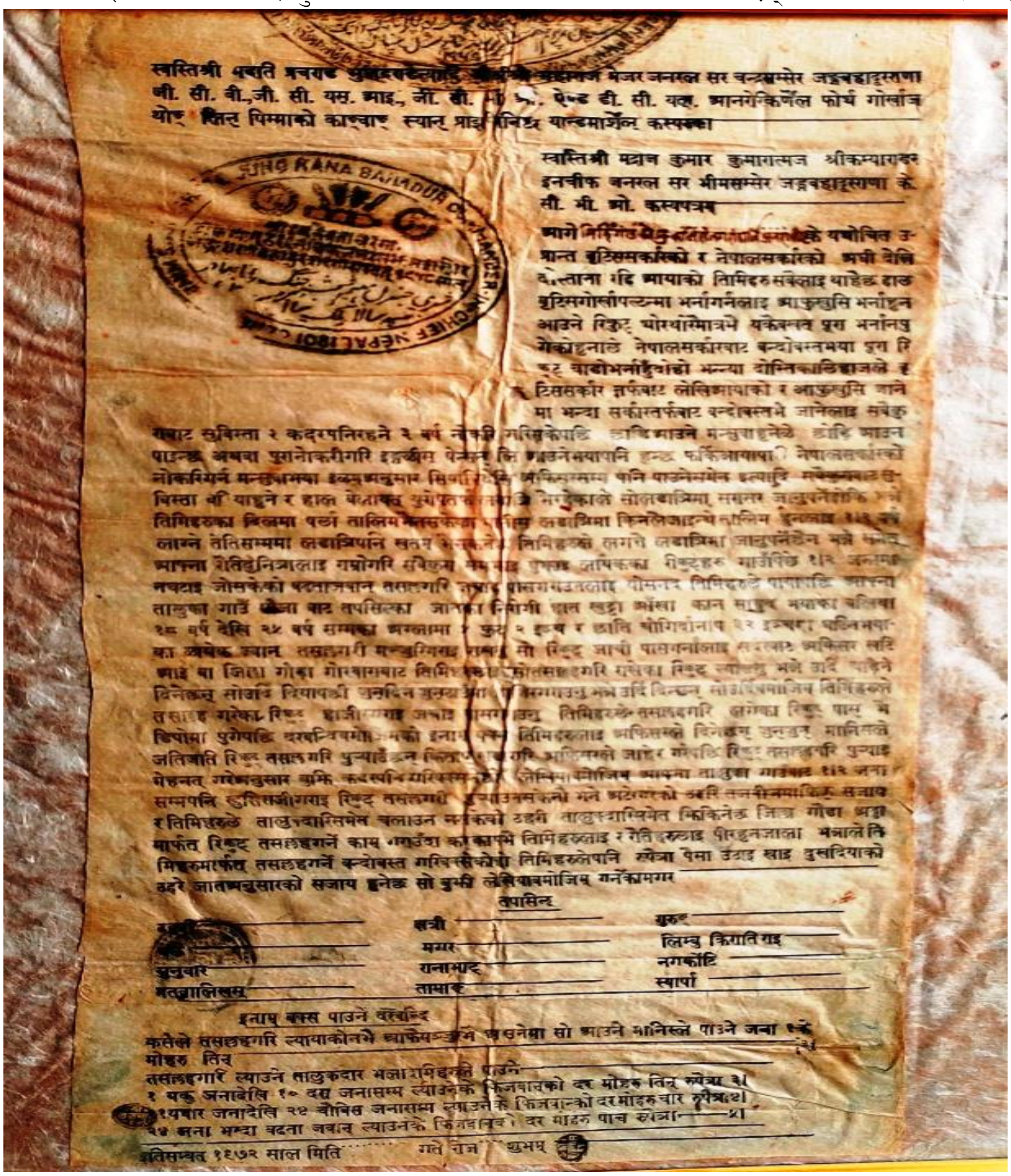

स्वस्तिश्री [illegible] मेजर जनरल सर चन्द्रसम्सेर जङ्गबहादुरराणा
जी. सी. बी.,जी. सी. एस. आइ., जी. सी. [illegible] ऐन्ड डी. सी. एल. आनरेरि कर्नेल फोर्थ गोर्खाज
[illegible] पिम्माको [illegible] प्राइमिनिष्टर मार्सल कस्य [illegible]

स्वास्तिश्री मद्दान कुमार कुमारात्मज श्रीकम्यान्डर
इनचीफ जनरल सर भीमसम्सेर जङ्गबहादुरराणा के.
सी. सी. ओ. कस्यपत्रम

आगे [illegible] के यथोचित उ-
प्रान्त बृटिससर्कारको र नेपालसर्कारको [illegible]
[illegible] गदि आयाको तिमिहरु सबैलाइ थाहै छ हाल
बृटिसगोर्खापल्टनमा भर्नागर्नलाइ आफुखुसि भर्नाहुन
आउने रिक्रुट् थोरथोरैमात्र भै सकेबखत पुरा भर्नानपु
गेकोहुनाले नेपालसर्कारबाट बन्दोबस्तभया पुरा रि
क्रुट [illegible]
[illegible] र आफुखुसि जाने
मा भन्दा सर्कारतर्फबाट बन्दोबस्तभै जानेलाइ सबैकु
[illegible]

[illegible]

तपसिल

[illegible]	क्षत्री	गुरुङ
[illegible]	मगर	लिम्बु किराति राइ
सुनुवार	रानाभाट	नगर्कोटि
मतुवालिखस	तामाङ	स्यार्पा

इनाम् बकस पाउने बन्दोबस्त
कसैले [illegible] सो आउने मानिस्ले पाउने जना [illegible]
मोहरु तिन् [illegible]
तसलहगारि ल्याउने तालुकदार [illegible] पाउने
१ एक जनादेखि १० दस जनासम्म ल्याउनेके [illegible] दर मोहरु तिन् रुपैया ३।
११ एघार जनादेखि २४ चौबिस जनासम्म ल्याउनेके [illegible] दर मोहरु चार रुपैया ४।
२४ जना भन्दा बढता जवान ल्याउनेके [illegible] दर मोहरु पाच रुपैया ५।
इतिसम्वत १९७२ साल मिति [illegible] गते रोज [illegible] शुभम्

राणा सरकार ब्रिटिसका

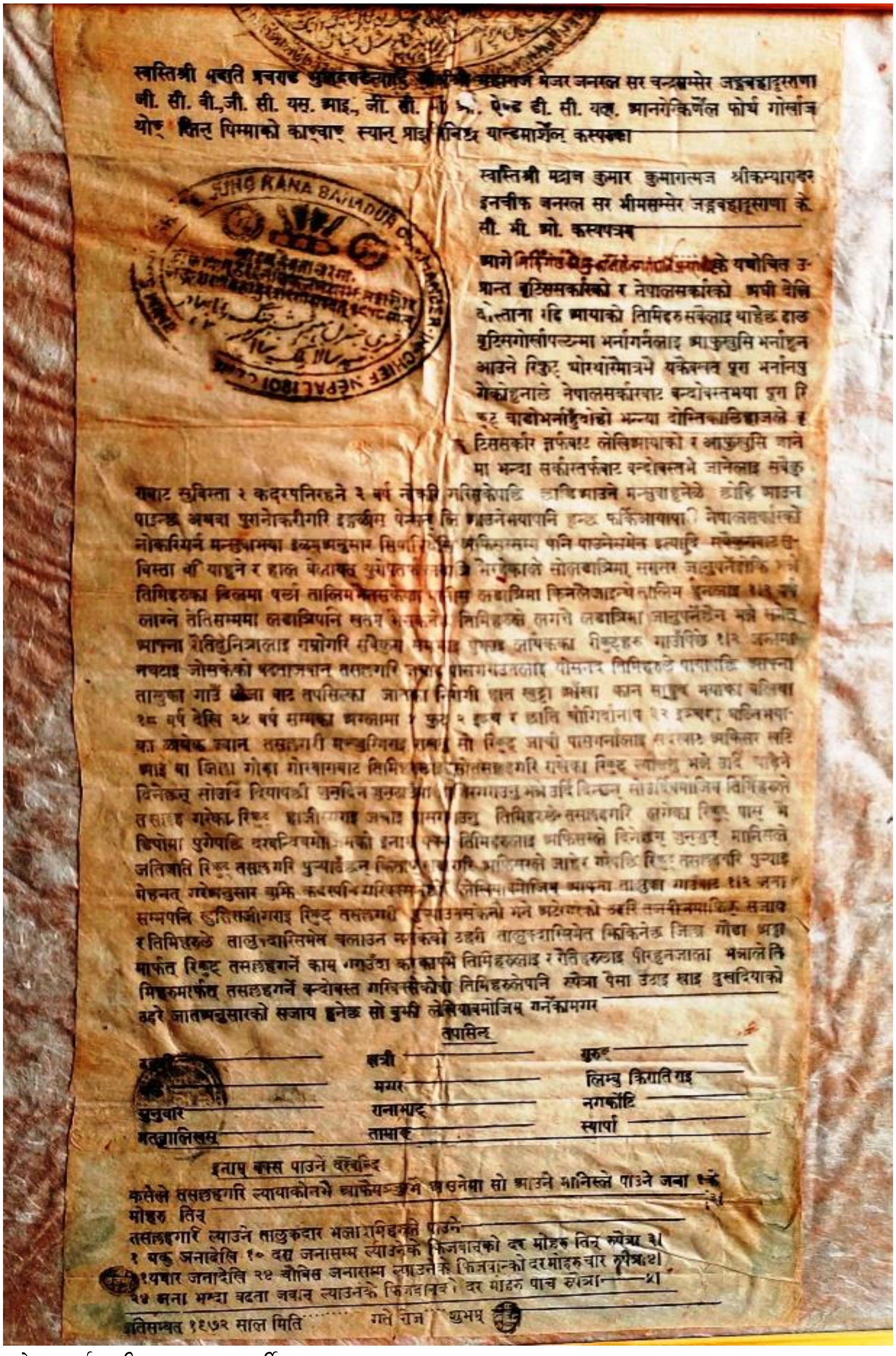

स्रोतः पूर्वमन्त्री बालाराम घर्तीमगर

खुसिका खाँतिर आफ्ना देशका युवाहरुलाई लडाइको रणभूमी पठाउन तयार थियो । यो समयमा सयौं नेपाली युवा सरकारको कारबाहीमा परिने डरले बाध्यताबस ब्रिटिस सेनामा भर्ती हुन गएका थिए । यसले राणा शासकलाई रोयल्टी पनि आउने र आफ्नो शासनसत्तामा ब्रिटिसबाट हुने खतरा टरेको थियो । भर्ती पठाउँदा समेत राणा शासनले ठूलो भेदभाव गरेको देखिन्छ । त्यो समयमा भर्ती हुने मनसाय भए पनि ब्राह्मण समुदायका युवालाई भर्ती हुन दिइएको छैन भने मगर, गुरुङ लगायतका निश्चित जातिका युवालाईचाँही छानिछानी भर्ती पठाउनुले ठूलो जातीय भेदभाव समेत गरिएको भन्न सकिन्छ ।

रोजाइमा गुरुङ र मगर

अङ्ग्रेजले भर्ती लिँदा सकेसम्म गुरुङ र मगर हुनुपर्नेमा जोड दिएका थिए । उनीहरुले लामो समय अध्ययन गरेर यी जातिलाई लडाकुको रुपमा व्याख्या गरेका थिए । यतिसम्म कि अङ्ग्रेजले वीरशमशेरलाई भर्ती पठाउँदा गुरुङ-मगर ७५ प्रतिशत हुनुपर्ने गरी कोटा नै तोक्न दबाब दिएका थिए । (बाँस्कोटा,१९९४:८२) । वीरशमशेरले सोहीबमोजिम पाएसम्म गुरुङ मगरलाई नै भर्ती पठाउने व्यवस्था मिलाएका । सन् १८९४ देखि सुरु भई १९०९, १९३३, १९६४ संस्करणका 'गोर्खा सैनिक भर्ना निर्देशिका' (Handbook for Gurkhas) किताबमा 'नेपालका मतवाली जातिलाई प्राथमिकता दिई भर्ना गर्नू' भन्ने उल्लेख छ । इमानदार र कर्तव्यनिष्ठ जातिका नाउँमा मगर र गुरुङ नै बढी भर्ती जान बाध्य पारिनुमा राणा शासकको राजनीतिक, सामाजिक र मनोवैज्ञानिक दबाब प्रमुख कारण थियो । मगर-गुरुङ ७५ प्रतिशत भर्ती हुनुपर्ने नियमले कालान्तरमा निश्चित जातीसंहार गर्न प्रमुख रोल खेल्यो ।

जाजरकोटी राजा उपेन्द्रबिक्रम शाहलाई तेस्रो पटक २ सेप्टेम्बर १९१४ मा पठाइएको इस्तिहारमा गुरुङ र मगर नै रिक्रुट हुनुपर्ने नपाएपछि मात्रै अन्य जातिका पठाउनुपर्ने उल्लेख छ ।

> "...रिक्रुट जम्मा गर्नेमा छातीमा ३२ इन्च पुगेको भया अग्लामा अग्लाई ५ फुट आधा इन्चमा नघटेको अघी लेखि आया बमोजीमा निरोगी बलिया बलिया छानी टिकट बाडने काम गर्नु स्व रिक्रुटलाई त्यस राज्यका इलाकाबाट पायासम्म गुरुङ मगर हुनुपर्छ, गुरुङ मगर पाएसम्म गुरुङ मगरै र नपाएको अघिका सनदमा लेखीयाका अरु जातको जवां बन्दोबस्त गर्नु...(बैद्य, र मानन्धर,१९७८:६६-६७)।"

सायद रिक्रुट नपाएर होला जाजरकोटी राजालाई पटकपटक ताकेता गर्दै १८ वटा इस्तिहार पठाइएको छ । १८ औं इस्तिहारमामा तीन दिनभित्र रिक्रुट दाखिला गर्नु भन्ने आदेश दिइएको छ । भनेको म्याद सकिदा पनि बाँकी रिक्रुट नुबुझाएकोले लेखिए बमोजिम नगरे कारबाहि हुने धम्कीसमेत दिइएको छ । यसबाट थाह हुन्छ, त्यतिबेला गाउँगाउँबाट भर्ती हुन कयौं पटक उर्दि जारी गरिन्थ्यो । भर्ती हुने युवाहरु नपाइएपछि सरकारका तर्फबाट नै रकम दिइन्थ्यो । त्यतिबेला अङ्ग्रेज सेनामा नेपाली भर्ती गर्न तत्कालिन राज्य नै लागेको थियो । यस्तो उर्दि लगाइएपछि गल्लावाल नेपालका गाउँगाउँ पुग्न असहज अवस्था रहेन । यसरी अङ्ग्रेजले गाउँबाट हजारौँ हजार युवालाई बिनाअवरोध भर्ती लैजान पाए । पहिलो विश्वयुद्ध सकिँदा सन् १९१८ सम्म २ लाख नेपाली युवा कम्पनी सरकारमा भर्ती भइसकेका थिए । अंग्रेज सेनामा भर्ती हुन गोर्खाली पठाएबापत चन्द्रशमशेरलाई बाँकी १० लाख (जुन पछि दोब्बर पारियो) रुपैंया रोयल्टी पठाउँथ्यो । यो रकम बंगाल बैंक मार्फत पाउँथ्यो (शर्मा,१९५१:२२७) ।

अङ्ग्रेज सेनामा अब गोर्खा सैनिकको सङ्ख्या ह्वात्तै बढ्यो । अङ्ग्रेजले गोर्खाली सेनाको अलग्गै ब्रिगेड बनायो, 'ब्रिगेड अफ गोर्खाज' नाम दिएर । दोस्रो विश्वयुद्धताका अङ्ग्रेज सेनामा भर्ती हुने नेपाली युवाको सङ्ख्या बढेर २ लाख ५० हजार पुग्यो । डा. हर्क गुरुङले राणाशासकले गोर्खा भर्तीलाई 'कूटनीतिक मुद्रा' को रूपमा प्रयोग गरेको विश्लेषण गरेका छन् । जुन गोर्खा भर्तीको यथार्थसँग सबैभन्दा नजिक तथ्य मानिन्छ । राणाले नेपाली युवालाई ब्रिटिस सेनामा भर्ती

पठाउनुलाई 'यता वीरशमशेरको शासन ढुक्क र उता अंग्रेज फौजमा गोर्खाली सिपाहीको बथान'[१] भनेर गुरुङले टिप्पणी गरेका छन् । यस्तै म्यारी डेस चिनेले आफ्नो किताब 'अ एक्चुअल हिस्टोरी अफ द गुर्खाज' मा पनि गोर्खा सैनिकलाई राणा र अङ्ग्रेजले 'कूटनीतिक सिक्का' नै मानेको दाबी गरेका छन् ।

जनसंख्या ऋणात्मक

राणाशासकले करकाप, डर, धम्की र पैसाको लोभ देखाएर नेपाली युवालाई विश्वयुद्धमा होमिदियो । चार लाख ५० हजार युवालाई अङ्ग्रेज सेनामा भर्ती गरेर मात्र पुगेन, उसले नेपालका राणाशासकसँग नेपाली सेना समेत सहयोग माग्यो । आफ्नो सत्ता बचाउने बहानामा राणाहरुले पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्धमा ४४ पल्टन नेपाली सेना बेलायतका लागि लड्न पठाइदिएका थिए । नेपालको नुन-पानी खाएर ४४ पल्टन नेपाली सेनाले अङग्रेज साम्राज्य विस्तारका लागि युद्ध लडिदिएका थिए ।

पहिलो विश्वयुद्धका दौरान कम्पनी सरकारबाट अङ्ग्रेज साम्राज्यका लागि लड्दालड्दै थुप्रै नेपाली युवाले सहादत पाए । कयौँ बेपत्ता भए, जो अहिलेसम्म बेखबर छन् । हजारौँ अङ्गभङ्ग भए, सामान्य घाइतेको सङ्ख्या झन् बढी थियो । यसले नेपालको जनसङ्ख्यामै असर पाऱ्यो । पहिलो विश्वयुद्ध सुरु हुनु तीन वर्षअघि सन् १९११ मा भएको जनगणनाअनुसार नेपालको जनसङ्ख्या जम्मा ५६ लाख ३८ हजार ७ सय ४९ थियो । तीमध्ये करिब २८ लाख पुरुष थिए । पुरुषमा पनि करिब ३५ प्रतिशत १४ देखि ३० वर्ष उमेरका । यसरी हेर्दा यो उमेरसमूहमा ९ लाख ८० हजार पुरुष थिए । तीमध्ये २ लाख हाराहारी अर्थात् २०.४० प्रतिशत युवा पहिलो विश्वयुद्धताका अङ्ग्रेज सरकारमा भर्ती भएका थिए ।

सन् १९११ मा ५६ लाख ३८ हजार ७ सय ४९ जनसङ्ख्या रहेकोमा सन् १९२० मा १.१५ प्रतिशत घटेर ५५ लाख ७३ हजार ७ सय ८८ मा झरेको पाइयो (नेपालको जनगणना,१९२०) । जनगणनाको यो तथ्याङ्कले विश्वयुद्धमा मारिएका नेपाली युवाको सङ्ख्या आँकलन गरिरहेको थियो । जनसङ्ख्या घट्ने क्रम रोकिएन, न भर्ती र युद्धमा मारिनेको सङ्ख्या घट्दो थियो । सन् १९३० को जनगणनाले पनि ०.७४ प्रतिशत अर्थात् ४१ हजार २ सय १४ जना नेपाली घटेको तथ्य बाहिर ल्याइदियो (नेपालको जनगणना,१९३०) । त्यतिबेला नेपालमा न महामारी थियो, न कुनै भिषण युद्ध । यो दुई दशकमा नेपालमा न भोकभरीन भूकम्प त्यस्तो केही प्राकृतिक विपत्ति थियो । त्यसैले जनसंख्या घट्नुको मुल कारण नै विश्वयुद्धमा नेपाली युवाको सहभागिता थियो । विश्वयुद्ध चल्दा ब्रिटिस गोर्खा सैनिकमा भर्ती भएका २ लाख नेपाली युवामध्ये धेरैले युद्धमा ज्यान गुमाएका, कति हराएकाले नै जनसङ्ख्या घटेको थियो । यीमध्ये हजारौँ युद्धमा मारिए, हजारौँ हराए । घाइते भएर फर्कंदा कयौँले बाटोमै देहत्याग गरे । कयौँ घाइते शरीर लिएर स्वदेश फर्किए । युद्धबाट सकुशल फर्कनेको सङ्ख्य गणनीय नै थिएन । राणाशासकले उर्दी नै लगाएर गाउँगाउँबाट नेपाली युवालाई गोर्खा भर्ती पठाउँदा नेपालका थुप्रै गाउँ युवाविहीन भएका थिए । त्यसले नेपालको विकासक्रममा लामो समयसम्म नकारात्मक असर पाऱ्यो । त्यसको अनुभव अहिलेको पुस्ताले समेत नचाहँदानचाहँदै गरिरहनुपरेको छ ।

विश्वयुद्धमा अर्काको देशका लागि लडेर मर्ने, अंगभंग हुने निश्चित जातिहरुको बेहाल कल्पना मात्र गर्न सकिन्छ । मर्ने मरे, अंगभंग भै रित्ता हात फर्फिएकाहरुको के हविगत भयो होला ? एकाएक लाखौ विधवा र टुहुरा भएका महिला र बालाबालिकाको कारुणिक क्रन्दन कति भयावह थियो होला ? त्यसैले गोर्खा भर्ती सँधै जातीसंहार रहिरह्यो । पहिलो र दोस्रो युद्धताका यसले नेपाली सामाजिक जिवनमा ल्याएको उथलपुथलबारे नलेखिएपनि त्यसको प्रभाव र असर लाहुरेका सन्ततिले अहिलेसम्म भोगिरहेका छन् । बारम्बार युद्ध विभिर्षिकाबाट डुब्दै निस्किरहेको लाहुरे समाज अझै तँग्रिन सकेको छैन । राज्यले नै सँस्थागत रुपमा युवालाई जम्मा गरेर भर्ती पठाउन थालेपछि यसले मगर, गुरुङ, राई, लिम्बु, क्षेत्री

२ गुरुङ, हर्क (२००४) *जनजाति सेरोफेरो,* काठमाडौं: नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ । पृष्ठ ९५-९६।

समुदायलाई तत्कालिन समयमा राज्यका कुनै पनि निकायमा संलग्न हुने अवसर मिलेन । फलत यसले त्यो समुदायलाई कालान्तरसम्म राज्यका हरेक निकायबाट विमुख मात्रै पारिएन । हरेक क्षेत्रमा हुने प्रगतिको ढोका नै थुनियो ।

निष्कर्ष

सरकारले भर्ती पठाउन उर्दी जारी गरेपछि गल्लावालका नाममा भूपू गोर्खा सैनिक गाउँगाउँ छिरी भर्भरा“उदा युवालाई अङ्ग्रेज सेनामा लैजान थाले । गल्लावालले प्रति व्यक्ति बराबर २ कम्पनी मोरुको लालचमा भर्तीका नाममा तन्नेरीहरूलाई अङ्ग्रेज सेनामा लैजाने गर्थे । त्यसैले तत्कालीन समयमा नेपाली युवालाई अर्को देशको सेनामा पठाउने राणा शासनको कमजोरी देखिन्छ । त्यसैगरि ती गल्लावालहरू आफ्नै दाजुभाइ, छोरा भर्ती पठाउने सत्ता जतिकै दोषको भागिदार हुन् । भर्ती गराउन अहिले पनि गुरुङ, मगर, राई, लिम्बु समुदायले मरिहत्ते गरिरहेको पाइन्छ । गोर्खा भर्ती केन्द्र बन्द गर्नुपर्छ भन्दा विरोधमा सडक मार्चपास गर्नमा आदिवासी/जनजाति त्यसमा पनि मगर-गुरुङ नै अगाडी देखिन्छन् । यी तिनै गल्लावालका नया“ संस्करण हुन् जो आफ्नै छोरा भतिजहरूलाई जन्मने बित्तिकै अर्काको देशमा सैन्य पेसा जस्तो राष्ट्रविरोधि पेसाका निम्ति मानसिक र शारिरीक रूपले तयार पारिरहेका छन् । राज्य आफ्नो राजनीतिक स्वार्थका कारण देखेर पनि नदेख्याजस्तै गरिरहेको छ । तर, यो समुदायको आफ्नै भूमिका सबैभन्दा बढी जिम्मेवार छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

कार्की, ज्ञानबहादुर (२०००), गोर्खा भर्तीको इतिहास : सङ्क्षिप्त अध्ययन, *हिस्टोरिया* . भोलुम IV(V). पृ.८३-९६). पोखरा : इतिहास तथा सँस्कृति विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस ।

के.सी., सुरेन्द्र (२००५),*गोर्खा भर्ती कथा, व्यथा र आन्दोलन,* ताप्लेजुङ : सविता प्रकाशन ।

गुरुङ, हर्क (२००४) *जनजाति सेरोफेरो,* काठमाडौंः नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ ।

ज्ञवाली, सूर्यविक्रम (१९५१), *अमरसिंह थापा* (हिन्दी), दार्जलिङ : हिमाञ्चल हिन्दी भवन ।

नेपालको जनगणना (१९२०) काठमाडौंः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

नेपालको जनगणना (१९३०) काठमाडौंः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।

बाँस्कोटा, पुरुषोत्तम (१९९४), *द गोर्खा कनेक्सन अ हिस्टोरी अफ गोर्खा रिक्रुटमेन्ट इन द ब्रिटिश आर्मी,* न्यू दिल्ली : निराला पब्लिकेसन्स् ।

राठौर, कमलराज सिंह (१९९५) *द गोर्खाज,* जयपुरः निराला पब्लिकेसन्स् ।

वैद्य, तुलसीराम र त्रिरत्न मानन्धर (१९७८), *आधुनिक नेपालको इतिहासका केही पानाहरु,* काठमाडौंः लालीगुराँस प्रकाशन ।

शर्मा, मेदिनीप्रसाद (१९५१)*नेपालको आधुनिक इतिहास भाग १-२,* बिराटनगरःजानुका प्रकाशन ।

हुसेन, आसाद (सन् १९७०) *ब्रिटिस इन्डियाज् रिलेसन्स विथ द किङडम अफ नेपाल,* लण्डनः जर्ज एलेन एण्ड अन्विन लिमिटेड ।